

Trebaju li psihopati snositi krivičnu odgovornost

Rastovac, Dražen

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:460776>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-14**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci
Rijeka

Trebaju li psihopati snositi krivičnu odgovornost?

Mentor: Izv. prof. dr. sc. Luca Malatesti
Student: Dražen Rastovac
Studijska grupa: Filozofija/povijest

Rijeka,
12.9.2017.

SADRŽAJ

Sažetak i ključne riječi	3
Uvod	4
Što je psihopatija	6
Kako se mjeri psihopatija	8
Psihopatija u pravnom kontekstu	10
Morseov argument protiv krivične odgovornosti psihopata	13
Prigovor Morseovom argumentu	15
Zaključak	18
Popis literature	19

Sažetak

Trebaju li psihopati snositi krivičnu odgovornost za svoje posljedice problem je čije rješenje može utjecati na način promatranja krivične odgovornosti ne samo psihopata, već i krivične odgovornosti općenito.

Stephen J. Morse u svom članku "Psychopathy and Criminal Responsibility" izlaže argument koji govori u prilog izuzimanja psihopata od krivične odgovornosti. Svoj argument započinje pretpostavkom da krivična odgovornost implicira moralnu. Nadalje ukazuje kako psihopati ne bi trebali snositi moralnu odgovornost jer nemaju sposobnost empatije, koja igra ključnu ulogu u procjeni moralne odgovornosti. Stoga zaključuje kako ne bi trebali snositi niti krivičnu odgovornost.

U svom radu kritiziram valjanost ovog argumenta. Kritiku temeljim na tri prigovora. Prvi se temelji na na propitivanju implicira li krivična odgovornost moralnu, te na činjenici da rasprava još nije zaključena. Kao drugi ističem da su problemi vezani uz empatiju povezani uz nejasnoće načina utvrđivanja i mjerenja nedostatka empatije kod psihopata. Na kraju i ukazujem na probleme vezane uz tvrdnju da empatija igra ključnu ulogu u pripisivanju moralne odgovornosti.

Ključne riječi: Krivična odgovornost, moralna odgovornost, psihopatija, empatija, neuračunljivost

Uvod

Psihopati, termin čiji se nastanak često povezuje uz psihijatra J. L. A. Kocha (1841.-1908.), svojim ponašanjem fasciniraju znanstvenike različitih grana znanosti još od vremena puno prije nastanka samog termina.¹ Psihopatija je antisocijalni poremećaj osobnosti kojeg čine poremećaji više komponenata. Te se komponente mogu promatrati kroz poremećaje dvaju faktora koji su u međusobnoj korelaciji.² Prvi faktor odnosi se na poremećaje vezane uz interpersonalnu i emocionalnu dimenziju osobnosti (npr. površan šarm, sklonost manipulaciji, nedostatak empatije, itd.), dok se drugi faktor odnosi na poremećaje vezane uz simptome antisocijalnog ponašanja (npr. impulzivnost, neodgovornost, sklonost kriminalu, itd.)³.

Ovisno o izvoru podataka, udio psihopata u društvu se kreće oko 1%. S druge strane podaci govore da u zatvorima možemo pronaći puno veći udio psihopata, pa tako pojedini izvori navode da se 25% zatvorske populacije ili jedna od četiri osobe koje su u zatvorskim ustanovama može smatrati psihopatima.⁴ U tolikoj mjeri ne proporcionalan udio psihopata u zatvorskoj u odnosu na opću populaciju jedna je od intrigantnih obilježja ove skupine.

Filozofi, kao i pravni stručnjaci, u svojim su se djelima bavili problemima vezanima uz psihopate. Jedan od središnjih problema jest pitanje krivične odgovornosti psihopata uslijed kršenja zakona. S jedne strane, značajan broj autora smatra kako psihopati, s obzirom na jedinstvenu narav njihovih funkcionalnih i neuroloških obilježja, ne bi trebali snositi krivičnu odgovornost za posljedice vlastitog djelovanja.⁵ S druge strane imamo autore koji smatraju da, unatoč poremećajima, nemamo dovoljno dokaza da su psihopati krivično neuračunljivi.⁶

U ovom radu bavit ću se argumentom kojeg Stephen J. Morse izlaže u članku "Psychopathy and Criminal Responsibility" (Morse, 2008.). Morse tvrdi da rezultati empirijskih istraživanja ukazuju kako psihopati imaju oštećenja empatije koje potkopavaju njihovu sposobnost poimanja morala, a samim time i krivičnu odgovornost psihopata.

U radu ću se suprotstaviti ovoj liniji argumentacije temeljem tri razmatranja. Prvo, tvrdnja da krivična odgovornost implicira sposobnost poimanja morala je sporno legalno pitanje, te je rasprava o tome i dalje otvorena. Drugo se tiče empirijskih i pojmovnih problema vezanih uz razumijevanje i mogućnost mjerenja empatije, nije jasno u kojem smislu psihopati nisu sposobni osjećati empatiju. Naposljetku nije jasno kako bi emocionalni deficiti, uključujući navodni

1 Kiehl (2014), str. 37.

2 Harpur i sur. (1988), navedeno u Blair, Blair i Mitchell (2005), str. 8.

3 Blair, Blair, Mitchell (2005), str. 8.

4 Morse (2008).

5 Vidi, npr., Duff (1977), Haji (1998), Morse (2008).

6 Jurjako i Malatesti (2017), Maibom (2008), Zavalij (2008).

nedostatak empatije, trebali biti od ključne važnosti za posjedovanje sposobnosti razumijevanja morala.

U nastavku rada ću za početak ukazati na to što obuhvaća pojam psihopatije i kakvo je suvremeno viđenje psihopata, nakon čega ću izložiti Morseov argument te ću naposljetku izložiti svoja tri prigovora.

Što je psihopatija

Ukratko, psihopati pate od poremećaja koji se sastoji od više komponenata unutar emocionalnog, interpersonalnog i ponašajnog spektra.⁷ Kako bismo bolje razumjeli definiciju potrebna su nam određena pojašnjenja.

Pojedini će autori jednostavno proširiti definiciju psihopata kao osobe koja pati od poremećaja kojeg karakterizira devijacija u karakternim osobinama ličnosti, poput nedostatka empatije ili nedostatka obzira prema drugim ljudima, kao i devijacija društveno prihvatljivog ponašanja, često u anti-socijalnom i amoralnom smjeru.⁸ Jasno je kako u literaturi možemo naići i na ponešto drugačije definicije psihopata. Pojedini autori na psihopata će, s obzirom na odnos psihopata spram moralu, jednostavno nazvati amoralistom.⁹

Pojedini psiholozi opisuju psihopate kao osobe koje pate od oštećenja vezanih uz obradu emocija kao i poteškoće u kontroli nagnuća. To su osobe koje imaju problema razlikovati moralne od konvencionalnih normi, te često iskazuju moralno ne prihvatljivo ponašanje.¹⁰

Vidimo kako se poremećaji osobnosti psihopata očituju u poremećajima emocionalne i bihevioralne dimenzije¹¹, no koji su to poremećaji?

Za početak, poremećaji emocionalne dimenzije odnose se na manjak empatije, simpatije, ne mogućnost osjećanja srama, krivnje, kajanja, kao i ne mogućnost osjećanja ljubavi.¹²

Još neke od pojedinih istaknutih karakteristika psihopata su neiskrenost, ne pouzdanost, patološka sklonost laganju, egocentričnost, impulzivnost te parazitski način života.¹³

No ne bismo se trebali zavaravati, kada na ovakav način sagledamo poremećaje koji karakteriziraju psihopate, imajući na umu stav o psihopatima kao personifikaciji zla, mogli bismo steći dojam da se radi o užasnim i odbojnim osobama, koje je moguće lako prepoznati u mnoštvu, no tu bismo napravili grešku. Uz sve emocionalne deficite kojima obiluju psihopati, još ih jedna stvar karakterizira, površan šarm.¹⁴ Uz šarm tu je i ono što pojedini autori mogu smatrati dobrom inteligencijom, pa se takve osobe lako probijaju na društvenoj ljestvici.¹⁵

Uz emocionalne poremećaje tu su i oni, veći, puno očitiji, poremećaji u ponašanju, kako smo ih ranije nazvali bihevioralni poremećaji. Iako je jasno da takvi poremećaji mogu biti iznimno širokog spektra, obratit ćemo pozornost na način na koji pojedini autori karakteriziraju poremećaje

7 Blair, Mitchell i Blair (2005) str. 7.

8 Morse (2008).

9 Zavalij (2008).

10 Cima, Tonnaer, Hauser (2010).

11 Hare (2003).

12 Cleckley (1988), Hare (2003).

13 Hare (2003).

14 Cleckley (1988), Hare (2003).

15 Zavalij (2008).

bihevioralne dimenzije. Ponašanje psihopata može se okarakterizirati kao impulzivno, agresivno, vođeno primitivnim nagonima, potrebom za ushićenjem te sposobnošću činjenja zastrašujućih zločina bez krivnje ili kajanja.¹⁶

Neki autori će okarakterizirati ponašanje psihopata kroz njihovu sklonost ka iskustvima koja uzbuđuju (*thrill seeking behaviore*) zanemarivanje pravila, ne sposobnost kontrole ponašanja, odbijanje autoriteta i discipline, loše procjenjuju situacije, ali imaju dobro apstraktno mišljenje, ne mogu učiti na vlastitim pogreškama, patološki su lažljivci.¹⁷ Vidimo kako se i u ponašanju psihopata prepoznaje utjecaj devijacije emocionalne dimenzije ličnosti.

Psihopati su impulzivni, agresivni pojedinci vođeni primitivnim željama i nagnućima sa pretjeranom željom za osjećanjem uzbuđenja sa sposobnošću djelovanja bez osjećaja krivnje ili kajanja. (Hare, 2003 str. 36.)

Dok Autori poput Andrei G. Zavaliy ne prave distinkciju između sociopatije i psihopatije, u obzir ću uzeti prijedlog distinkcije koji Kent A. Kiehl navodi u svojoj knjizi *The Psychopath Whisperer: The Science of Those Without Conscience* prema kojoj pravi jasnu distinkciju između psihopatije i sociopatije. Premda se sam termin sociopatija više gotovo i ne koristi u suvremenim djelima stručnjaka u polju psihijatrije, termin je ostao ukorijenjen u društvu kao sinonim za psihopatiji. Termin 'sociopatija' skovan je 1930ih pod utjecajem uzdizanja biheviorističke ere psihologije koja osobu (njen mozak) gleda kao praznu ploču (*tabula rasa*) koja se pod utjecajem okoline mijenja pa tako i psihopatske karakterne osobine ličnosti se razvijaju za vrijeme odrastanja. No sociopatija i psihopatija se uvelike razlikuju. Sociopatija uključuje širok spektar anti-socijalnog ponašanja uzrok kojeg je utjecaj okoline. S druge strane psihopatija je termin čiji korijeni leže u biologiji i genetici. Drugim riječima genetske predispozicije, i način funkcioniranja mozga, uz utjecaj okoline doprinose psihopatiji.¹⁸

A razlika nam služi kako se ne bismo doveli do zabune, te pretpostavili kako su psihopati osobe koje to postaju s vremenom, s obzirom na okolnosti na koje ne mogu utjecati.

Važno je za napomenuti da iako okolina ima utjecaj, psihopati se ne formiraju isključivo utjecajem okoline, jednako važnu ulogu (ako ne i važniju) igra genetika.

Blair, Mitchell i Blair ističu kako genetika može imati samo utjecaj na stvaranje predispozicija, kako navode u nastavku:

16 Hare (2003).

17 Buss (1966).

18 Kiehl (2014), str. 50.

Nije vjerojatno da postoji neposredan genetski doprinos za specifična ponašanja, ili je u tom slučaju podjednako vjerojatno da je postojao neposredan genetski utjecaj na to da je pojedinac naučio pritiskom na prekidač osvjetliti prostoriju kako bi se po njoj mogao kretati. (...) Genetika, međutim, igra ulogu u određivanju vjerojatnosti da će osoba naučiti neku antisocijalnu strategiju kako bi došla do novca. (...) Mnogi tvrde da će emocionalna disfunkcija koju pokazuju osobe s psihopatijom učiniti te osobe sklonijima učenju antisocijalnih strategija pomoću kojih će ostvariti svoje ciljeve. (Blair, Mitchell i Blair 2008. str. 29.)

Kada ovome dodamo da se oslabljeno emocionalno učenje, i kako smo već ranije vidjeli općenito slabija emocionalna dimenzija ličnosti, može smatrati korijenom psihopatije¹⁹ jasno je zašto utjecaj genetike ne može biti podcijenjen, a kamoli zanemaren. Jednako tako, okolina ima veliki utjecaj s obzirom da genetika stvara predispoziciju, koja se može manifestirati u određenim okolnostima kojima je osoba izložena.²⁰

Kako se mjeri psihopatija?

Nakon što smo se pobliže upoznali sa tim što znači sam pojam psihopat, sa tim što su i tko su psihopati, bilo bi dobro preispitati način prepoznavanja psihopata. S obzirom kako nije dovoljno istaknuti pojedine karakterne osobine koje se pripisuju psihopatima kako bismo prepoznali psihopata, važno je vidjeti kako složen proces prepoznavanja psihopata može biti.

Većina se autora slaže u tome da korištenje PCL-R pruža najbolju metodu prepoznavanja psihopata.

Kako bi imao pouzdan način procjenjivanja osoba na osnovu kojeg je mogao doći do zaključka radi li se o psihopatima ili ne, Robert Hare dao si je zadatak stvaranja iste. Rezultat rada sastavljanje je metode prepoznavanja psihopata korištenjem liste obilježja psihopatije, na engleskom *Psychopathy Checklist* (PCL) koja je naposljetku dorađena i preimenovana u *Psychopathy Checklist – Revised*, (PCL-R).²¹ PCL-R sadrži 20 karakternih i bihevioralnih obilježja, a metoda procjenjivanja sastoji se od dva dijela, pregleda dostupnih podataka te intervjua kojeg sprovodi obučeni stručnjak. Za svaku stavku na PCL-R-u tokom ispitivanja, ispitivač boduje

19 Blair, Mitchell i Blair (2008), str. 110.

20 Isto

21 Hare (2003).

ispitanika bodovima od 0 do 2 što znači da ispitanici mogu imati između 0 i 40 bodova. Odrasle osobe koje na ispitivanju prijeđu prag od 30 bodova smatraju se psihopatima, dok se za one koji imaju manje od 20 smatra kako nisu psihopati. 20 karakternih obilježja koja se ispituju u slučaju PCL-R-a su:

1. Površan šarm
2. Grandiozan osjećaj vlastite vrijednosti
3. Potreba za podražajima/sklonost dosadi
4. Patološko laganje
5. Manipuliranje
6. Nedostatak kajanja ili osjećaja krivnje
7. Plitke emocije
8. Bezobzirnost/ nedostatak empatije
9. Parazitski način života
10. Slaba kontrola ponašanja
11. Promiskuitetno seksualno ponašanje
12. Rana pojava problema u ponašanju
13. Pomanjkanje realističnih dugoročnih ciljeva
14. Impulzivnost
15. Neodgovornost
16. Neprihvatanje odgovornosti za vlastite akcije
17. Mnoge kratkoročne bračne afere
18. Mladenačka delikvencija
19. Opoziv uvjetnog oslobađanja
20. Kriminalna svestranost (Blair, Mitchell i Blair,2005, str. 10).

Cilj je bio pokriti čitav spektar osobnosti individue za koju bismo ispitivanjem mogli utvrditi spada li u skupinu psihopata ili ne. Upravo je pristup koji se sastoji od dva ključna dijela, prikupljanja podataka o prošlosti osobe i ispitivanja pomoću liste karakternih osobina ličnosti omogućio cjelovit i temeljan uvid u ponašanje i način funkcioniranja pojedinca.

Ovo naravno nije jedina metoda koju stručnjaci zagovaraju. Neki stručnjaci smatraju da je psihopatija povezana sa poremećajima u strukturi i funkciji prednjeg čeonog režnja koji su vidljivi u usporedbi funkcije dijelova mozga, za koje se pretpostavlja da očitavaju emocionalne reakcije (kao i ponašanje sukladno ostvarivanju zacrtanog cilja) ispitanika, između normalnog i mozga psihopata.²²

Bitno je za napomenuti da se i tu nailazi na razlike u tumačenju rezultata skeniranja mozga magnetnom rezonancom između onih autora koji smatraju da su za detekciju psihopatskog mozga odgovorne nepravilnosti u prednjem čeonom režnju²³ i onih autora koji smatraju da se poremećaj psihopatije može vezati uz poremećaje u funkciji hipokampusa,²⁴ a tu su također i autori koji smatraju da su nepravilnosti u funkciji amigdale usko povezane uz poremećaj psihopatije.²⁵

Iako debata oko toga koja metoda je vjerodostojna je živa i danas, te mnogi autori argumentiraju u jednom ili drugom smjeru, u ovom radu uzet ću da je PCL-R dovoljno precizan alat koji nam može poslužiti detekciji psihopata te da uporaba istog može biti opravdana na tom

22 Malatesti i McMillan (2010).

23 Damasio (1994).

24 Newman (1998).

25 Blair, Mitchell i Blair (2008), str. 116.

temelju. Potrebna su daljnja istraživanja kako bi se na što bolji način iskoristio napredak u medicini i znanosti kako bismo detektirali psihopate te nam je lako zaključiti da dok se ne pronade neko bolje rješenje u dijagnostici psihopatije PCL-R će nam sasvim dobro služiti.

PCL-R razvio se na temelju rada Harvey Cleckleya i njegovog opažanja karakteristika psihopata. Cleckley u knjizi *Maska uračunljivosti (Mask of Sanity)*, 1941/1988) nastoji ustanoviti sva obilježja psihopatije te navodi 16 karakternih osobina ličnosti koje predstavljaju devijaciju koja se očituje kod psihopata u odnosu na ostale individue. Slobodno bismo mogli reći kako se korijen suvremenog načina na koji se određeni simptomi psihopatije detektiraju, kao i način na koji se procjenjuju psihopati leži upravo u Cleckleyevom radu. Cleckley je kroz dugotrajan rad s psihopatima smještenim u psihijatrijskim ustanovama naveo 16 karakteristika. Karakteristika koje osoba mora zadovoljiti kako bismo mogli dijagnosticirati poremećaj psihopatije.

Cleckleyevs lists 16 karakteristika psihopata koji uključuju:

površan šarm, odsutnost anksioznosti, odsutnost osjećaja krivnje, nemogućnost oslanjanja na takve osobe, nepoštenje, egocentričnost, neuspjeh u stvaranju trajnih intimnih odnosa, neuspješno učenje pomoću kažnjavanja, siromaštvo emocija, pomanjkanje uvida u učinke vlastitog ponašanja na druge i nemogućnost planiranja unaprijed. (Blair, Mitchell i Blair 2005, str. 7.)

Vidimo da su se određene karakteristike ličnosti našle i u PCL-Ru što samo ukazuje na to koliko je važan doprinos Cleckley dao razvoju prepoznavanja psihopata.

Vidjeli smo zašto je teško dati kratku i zadovoljavajuću definiciju psihopata, prije svega jer ona obilježja koja osoba mora zadovoljiti da bi bila psihopat se ne mogu svesti na samo par nužnih uvjeta. Međutim, sada kada smo stekli uvid u to koje sve deficite osoba treba imati u emocionalnoj i bihevioralnoj dimenziji ličnosti možemo sa razumijevanjem nastaviti sa raspravu o krivičnoj uračunljivosti psihopata.

Uzevši u obzir sve deficite koji karakteriziraju psihopate te činjenicu da sačinjavaju neproporcionalno veliki udio u zatvorskoj populaciji u odnosu na udio u općem društvu, prirodno je osvrnuti se na način na koji je psihopatija promatrana u pravnom kontekstu.

Psihopatija u pravnom kontekstu

Iako čine mali udio u općoj populaciji, veliki dio teških zločina počine upravo psihopati.²⁶ Teško ćemo pronaći slučaj zakonodavstva koji psihopatiju smatra dovoljnom osnovom za izuzimanje pojedinca od pripisivanja krivične odgovornosti. Bez obzira na činjenicu da zločini psihopata čine

26 Kiehl (2014), str. 50.

veliki udio ukupnog broja zločina, i tome da psihopatija povećava rizik ponavljanja zlodjela,²⁷ psihopatija se u većini pravnih sustava ne uzima kao olakšavajuća okolnost onoga tko je počinio zločin.²⁸

Osoba može biti izuzeta od krivične odgovornosti ukoliko ne razumije posljedice vlastitog čina (epistemička osnova) ili ukoliko djeluje pod prisustvom prisile (kontrolna osnova).²⁹ Prilikom promatranja izuzimanja od krivične odgovornosti temeljem epistemičke osnove, potrebno je pokazati kako osoba ili u trenutku u kojem je počinila zločin, ili za za života, nije bila u mogućnosti u potpunosti razumjeti što radi, niti u potpunosti razumjeti posljedice vlastitog djelovanja. U takvim slučajevima radi se o privremenoj neuračunljivosti ili pak o dokazanoj mentalnoj bolesti koja za posljedicu ima nemogućnost razvijanja takvog stanja svijesti koji je potreban da bi se razumjelo vlastito djelovanje.

Zakonodavstvo prepoznaje izuzimanje osobe od pripisivanja krivične odgovornosti pozivanjem na neuračunljivost. Da bi se nekoga izuzelo od pripisivanja krivične odgovornosti temeljem neuračunljivosti potrebno je ispuniti određene preduvjete. Ovisno o tome kakvu ćemo zakonsku teoriju smatrati ispravnom ti preduvjeti mogu varirati. U nastavku ću ih ukratko izložiti.

Prema M'Naghtenovom Pravilu, koje je u nekoj formi prihvaćeno u zakonodavstvima većine zemalja, optuženik se izuzima od krivične odgovornosti ukoliko za vrijeme počinjenog zločina nije bio svjestan prirode i vrste vlastitog djela ili ukoliko nije bio svjestan da je ono što čini loše.³⁰

Zatim, prema definiciji neuračunljivosti američkog pravnog instituta (ALI) (American Law Institute, 1962. optuženik se izuzima od krivične odgovornosti ukoliko mu je za vrijeme čina, pod utjecajem mentalne bolesti ili oštećenja, značajno umanjena ili mogućnost razumijevanja štetnosti vlastitog čina, ili mogućnost prilagodbe vlastitog ponašanja zakonskim okvirima. ALI definicija neuračunljivosti isključuje psihopatiju iz okvira mentalnih poremećaja koji imaju osnovu za pozivanje na takvu obranu.³¹

Neovisno o tome koju od ponuđenih definicija neuračunljivosti prihvatimo, jasno je da su šanse izuzimanja psihopata temeljem pozivanja na neuračunljivost izuzetno male. Prema Stephen Morseu:

Doseg razmatranja utjecaja psihopatije na presudu se gotovo uvijek svodi na psihopatiju kao otežavajuću okolnost, poput određenog faktora rizika. (Morse 2008, 207-208)

27 Hare (2003).

28 Vidi npr. Jurjako i Malatesti (2017).

29 Morse (2008).

30 Hall, Bresciani, Spohn i Yudko (2008).

31 Vitacco, Ericksen i Lishner (2013).

Rasprava o postavljanju uvjeta za izuzimanje osobe od pripisivanja krivične odgovornosti nije konačna te se određena rješenja predlažu kako bi se u svjetlu novih dokaza na polju psihijatrije proširilo shvaćanje utjecaja određenih mentalnih poteškoća na sposobnost prilagodbe zakonskim okvirima.³² Međutim, tom se raspravom ovdje neću podrobnije baviti, umjesto toga, u nastavku, ću izložiti Morseov argument za izuzimanje psihopata od pripisivanja krivične odgovornosti.

32 Glenn, Laufer i Raine (2011).

Morseov argument protiv krivične odgovornosti psihopata

Određeni autori smatraju kako krivična odgovornost implicira moralnu odgovornost te da se, ukoliko osoba nije podložna moralnoj odgovornosti za posljedice svojih radnji, osoba treba izuzeti od krivične odgovornosti.³³ Iako ću ovo poglavlje posvetiti upravo moralnoj odgovornosti psihopata, i ukazivanju kako psihopati snose moralnu odgovornost za posljedice vlastitog djelovanja, ne slažem se sa tvrdnjom da krivična odgovornost implicira moralnu odgovornost.

Debata oko toga treba li krivična odgovornost implicirati moralnu odgovornost živa je, te može biti tema sama za sebe. Dok s jedne strane krivična odgovornost može značiti djeluje li osoba sukladno zakonu ili ne, kako primjerice krivičnu odgovornost promatraju sudovi u Engleskoj, s druge strane možemo imati razumijevanje krivične odgovornosti u širem smislu, postavljajući moralnu odgovornost osobe kao preduvjet krivične, kakva je primjerice praksa u Australiji.³⁴ U daljnjem tekstu koristiti ću se shvaćanjem krivične odgovornosti koju zagovara englesko zakonodavstvo.

Različiti autori na različite načine pokušavali su argumentirati u prilog izuzimanja psihopata od krivične odgovornosti. Jedan od načina argumentiranja u prilog izuzimanja psihopata od krivične odgovornosti ponudio je Stephen J. Morse.

Argument koji Morse u svom radu „Psychopathy and Criminal Responsibility“ izlaže počiva na premisi da krivična odgovornost implicira moralnu odgovornost.

...osoba koja nije moralno odgovorna za vlastito ponašanje ne bi trebala snositi moralnu krivnju niti kaznu za isto. (...) Uvjeti za izuzimanje osobe od krivične odgovornosti (nedostatak racionalnih kapaciteta i prisustvo prisile) u značajnom se dijelu, preklapaju sa uvjetima za izuzimanje osobe od moralne odgovornosti. Stoga ću pretpostaviti da zakon ne bi trebao kažnjavati osobe koje počine teška kaznena djela ukoliko te osobe nisu u stanju snositi moralnu odgovornost. (Morse 2008, str. 208)

Pružajući nam primjer slučaja u kojem osoba nije moralno odgovorna za ne zakonit postupak, Morse pokušava ukazati na sličnost između uvjeta koje osoba mora ispuniti kako bismo je smatrali krivično odgovornom i uvjeta koje mora ispuniti da bismo je smatrali moralno odgovornom. Dva uvjeta izuzimanja od moralne, posljedično i zakonske, odgovornosti kojea Morse navodi sadrže epistemičku i kontrolnu dimenziju. Da bi osoba bila moralno odgovorna mora imati mogućnost razlikovanja između dobra i zla, treba posjedovati mogućnost razlučivanja posljedica vlastitog djelovanja na druge, te djelovati bez prisustva prisile.

33 Morse (2008).

34 Yannoulidis (2012), str. 17.

Prema Moresu, razlikovanje dobra i zla ne svodi se samo na, kako on to naziva, tanko poimanje racionalnih sposobnosti pojedinca. Za Morsea razlikovanje između dobra i zla zahtjeva duboku razinu razumijevanja posljedica koje određeni postupak ima na druge.

Psihopati obično znaju stanje stvari, poznaju činjenice, razumiju da postoje pravila i posljedice kršenja istih, što koriste kao svojevrsni sustav "cijena", osjećaju bol i ugodu, predviđanje kojih potencijalno im može služiti u svrhu kontrole ponašanja. Ovo predstavlja relativno tanak koncept racionalnih kapaciteta, no zakon ga smatra dostatnim. (...) Smatram kako je zakonska procjena ne moralna, i potrebno ju je mijenjati. (Morse 2008 str. 208.)

Kako bi osoba bila racionalna neki će smatrati da je dovoljno da pokazuje kako je sposobna djelovati u svrhu ostvarivanja vlastitih ciljeva.³⁵ Drugi će osnažiti tu tvrdnju navođenjem sposobnosti razlikovanja razloga za i razloga protiv poduzimanja određenih akcija.³⁶

Ovakvim se poimanjem racionalnost promatra kroz svrhu djelovanja. Racionalan je onaj postupak koji nam pomaže da ostvarimo svoj cilj. Ukoliko mi je cilj steći zvanje npr. stomatologa, razmotriti ću razloge za i protiv odluke da pokušam ostvariti taj cilj, te nakon što sam razmotrio razloge donijeti ću odluku kako je stjecanje stomatološkog zvanja ono što uistinu želim. Racionalan postupak bio bi odabir stomatoloških institucija obrazovanja poput određenog fakulteta gdje postoji, odjel za stomatologije na kojem bih mogao steći zvanje stomatologa. Racionalno bi dakle bilo da upišem taj smjer i radim sve što se od mene očekuje kako bih završio upravo taj smjer te time stekao željeno zvanje. Ovakvo bismo poimanje mogli nazvati instrumentalnim poimanjem racionalnosti, poimanje kojim se racionalnost sastoji od učinkovitog i uspješnog načina djelovanja kojim se postiže ostvarivanje vlastitih ciljeva ili želja.³⁷

Morse smatra kako je mogućnost razlikovanja dobra i zla pitanje moralne racionalnosti.

Psihopati pate od poremećaja vezanih uz oštećenja moralne racionalnosti pogotovo kada su u pitanju briga i poštovanje koje iskazuju prema drugim ljudima. (...) Psihopati ne pokazuju zainteresiranost za moralne razloge, iako je pokazuju kada su drugi razlozi u pitanju. Posljedično, oni ne posjeduju kapacitet za moralnu racionalnost, barem u slučajevima kada bi njihovo ponašanje impliciralo moralnu zainteresiranost, stoga oni nisu moralno odgovorni. (Morse 2008 str. 208.)

Moralna racionalnost, prema Morseovom shvaćanju, uključuje mogućnost razlikovanja dobrih i loših posljedica koje radnje djelatnika imaju po druge. Po ovakvom shvaćanju racionalnosti,

35 Vitacco, Erickson i Lishner (2013)

36 Haji (1998).

37 Nozick (1993), str. 80.

Morse se odmiče od autora koji racionalnost promatraju kroz prizmu vlastitih interesa. Kako bismo razumjeli potencijalnu bol koju bi vlastitim djelovanjem mogli prouzročiti drugoj osobi potrebno je da smo u potpunosti svjesni činjenice da činimo nešto loše, te da osjećamo empatiju spram osobe kojoj bismo našim postupkom nanijeli štetu. Samo ukoliko imamo sposobnosti suosjećanja sa osobom na koju bi naš postupak mogao imati loš učinak i ukoliko razumijemo da je naš postupak pogrešan imamo osnovu za snositi moralnu odgovornost za naše postupke.

Psihopati ne mogu osjećati empatiju, nemaju mehanizam koji uspješno korigira ponašanje pojedinca, te im nedostaje mogućnost sagledavanja moralnih razloga za djelovanje. Upravo zato što nemaju sposobnost empatije i ne mogu procijeniti moralne razloge za i protiv djelovanja, psihopati nisu moralno odgovorni. S obzirom da Morse smatra kako krivična odgovornost implicira moralnu, te onda slijedi da psihopati ne bi trebali biti niti krivično odgovorni za posljedice vlastitih radnji.

Prigovor Morseovom argumentu

U nastavku ću nastojati pokazati da je Morse napravio pogrešku u svojoj argumentaciji. Kako smo već napomenuli, nije nužno da krivična odgovornost implicira moralnu. Ne samo da različiti sudovi imaju različitu praksu po tom pitanju, problem leži i u samoj prirodi moralnih i zakonskih normi. Ukoliko prihvatimo da krivična odgovornost implicira moralnu, teret odgovornosti se stavlja na poznavanje moralnih normi i djelovanje u okviru istih. Ako odbacimo takav stav onda se procjenjuje je li djelovanje bilo u okviru zakonskih normi.³⁸ Vidljivo je da potonje zahtijeva nešto jednostavniji pristup. Iako jednostavnije ne znači uvijek i bolje, kada je krivična odgovornost u pitanju smatram kako je upravo to slučaj.

Međutim, greška na koju ću se koncentrirati u nastavku ima veze sa moralnom odgovornošću. Morse ističe kako osoba koja nema sposobnost osjećanja empatije ne može u potpunosti procijeniti koliko loše mogu biti posljedice naših radnji. Osoba koja nema empatiju, za Morse, ne može znati da čini loše kada nekome nanosi zlo, jer ne može *razumjeti* kakvu štetu nanosi toj osobi. A kako smo ranije rekli, empatija je u psihopata umanjena.

Smatram kako Morse griješi kada smatra da sposobnost razlikovanja dobra i zla, tj. moralna odgovornost, implicira sposobnost empatije. Također smatram da Morse griješi u promatranju psihopata kao osoba koje ne mogu osjećati empatiju. Prvo ću razmotriti vezu između empatije i sposobnosti razlikovanja dobra i zla.

38 Yannoulidis (2012), str. 19.

Ideja da je empatija temelj sposobnosti moralnog osjećanja nije ništa novo. Heidi Maibom navodi da se ovakvo stajalište može naći u djelima filozofa škotskog prosvjetiteljstva i filozofskih klasika poput A. Smitha i D. Humea.³⁹ No, jesu li oni bili u pravu?

Čini se da je takav stav inspirirao mnoge autore da dođu do sličnog zaključka. Mnogi smatraju da su psihopati osobe koje nisu sposobne za moralno rasuđivanje te ih uzimaju kao primjere amoralista,⁴⁰ kojima je moralno rasuđivanje, ne samo strano, već i nedostupno. Kako bismo preispitali vezu između empatije i moralnog rasuđivanja trebamo se prvo zapitati što je to moralno rasuđivanje.

Moralno rasuđivanje možemo shvatiti na različite načine, ovisno o tome kako definiramo moralno rasuđivanje može se mijenjati i naš stav o sposobnostima psihopata za moralno rasuđivanje. No kako god točno definirali moralno rasuđivanje, ono se ipak svodi na to je li osoba sposobna spoznati razliku između dobra i zla. Ono po čemu će se definicije razlikovati je uloga empatije, i mjere u kojoj empatija doprinosi moralnom rasuđivanju.

Što bi to dakle bila empatija? Empatija je način izražavanja emocija koje mi osjećamo, ne zbog nas već zbog onoga kroz što prolazi druga osoba.⁴¹ S obzirom da se radi o tuđim osjećajima, nije jasno kako točno utječe na nas ili na naše moralno rasuđivanje.

Istraživanja pokazuju da psihopati kada im se prezentira moralna dilema, problem u kojem trebaju odvagati koju radnju poduzeti, koja je radnja dobra ili loša, imaju iste rezultate kao ne psihopati.⁴² Što je zapravo iznenađujuće kada uzmemo u obzir emocionalne deficite kojima psihopati obiluju, no svakako nam može služiti kao podsjetnik razloga zbog kojeg psihopati mogu živjeti i bez da čine zločine.

Drugi problem vezan uz ulogu empatije u moralnom rasuđivanju leži u činjenici da je empatiju teško mjeriti. S jedne strane možemo reći da se, empatiju može često, prilikom procijene osobe, zamijeniti osjećajima koji joj nisu jednaki, a opet se mogu činiti sličnima.⁴³ S druge strane, neki autori ističu da se pogreške prilikom procjene osjećanja empatije i prilikom skeniranja mozga psihopata. Čak i kada prilikom skeniranja mozga psihopata uvidimo abnormalnosti u odnosu na ostatak populacije ne možemo reći da te abnormalnosti ukazuju da psihopati nemaju mogućnost razumnog ponašanja.⁴⁴ Prema dostupnim dokazima nije u potpunosti jasna veza između empatije i moralnog rasuđivanja te da je prejak tvrdnja kako osobe sa oslabljenom sposobnosti za empatiju

39 Maibom (2014).

40 Isto.

41 Isto.

42 Vidi, npr., Cima, Tonnaer, i Hauser (2010).

43 Maibom (2014).

44 Vitaco, Erickson i Lishner (2013).

nisu moralno odgovorne osobe. Naposljetku možemo reći da nam nedostaje dokaza kako bismo nemoralnost psihopata povezali sa moralnim emocijama poput empatije.⁴⁵

Rasprava o ulozi empatije u moralnom rasuđivanju nije konačna.

Ono što psihopate čini drugačijima jeste činjenica da ih ne zanima je li postupak koji razmatraju dopušten ili nije.⁴⁶

Za psihopate činjenica da je određeni postupak loš po druge ne može sama po sebi odrediti smjer njihova djelovanja. Za njih je to samo još jedan od razloga za razmotriti, po svojoj težini razlog jednake težine kao i bilo koji drugi.⁴⁷ Dodajmo da, trenutno nemamo dovoljno dokaza temeljem kojih bismo mogli zaključiti da psihopati pate od nedostatka sposobnosti za moralno razumijevanje.⁴⁸

To što osoba ne daje jednom razlogu za djelovanje veću težinu nego drugima, ne bi trebala biti osnova da se osobu izuzme od pripisivanja moralne odgovornosti za svoje postupke. Psihopati su osobe koje su savršeno sposobne za formiranje ciljeva i želja, barem onih kratkoročnih, i poduzimanje potrebnih koraka kako bi vlastite ciljeve i želje ostvarili. U procijeni normativne vrijednosti postupka moralnim osjećajima ne daju veću težinu od ostalih razloga za ili protiv poduzimanja određenog postupka. Za psihopate to što nekome nanose bol prilikom određene radnje, tu radnju ne čini samom po sebi ne prihvatljivom.⁴⁹ Što znači da su psihopati sposobni donositi odluke temeljem procjenjivanja razloga za i razloga protiv određenog djelovanja.

Poteškoće u emocionalnim, interpersonalnim i bihevioralnim karakteristikama psihopata su neupitne. Uzevši u obzir sve faktore koje čine osobu psihopatom, ne možemo reći da su te poteškoće ono što bi ih trebalo izuzeti od pripisivanja moralne odgovornosti. Kako bi osoba bila izuzeta od pripisivanja moralne odgovornosti funkcionalna oštećenja moraju biti u tolikoj mjeri značajna da se dijagnoza poremećaja ne bi mogla svesti samo na psihopatiju. Osobe izuzete od moralne odgovornosti imaju ozbiljno oštećene mogućnosti moralnog rasuđivanja. Vidjeli smo kako kod psihopata ne možemo sa sigurnošću tvrditi da oštećenja koja imaju upućuju na toliko ozbiljna oštećenja da uzrokuju gubljenje sposobnosti moralnog rasuđivanja.

45 Maibom (2014).

46 Isto.

47 Zavalij (2008).

48 Jurjako i Malatesti (2017).

49 Zavalij (2008).

Zaključak

Psihopatija je poremećaj koji se sastoji od više faktora. Poremećaji u emocionalnim i ponašajnim dimenzijama. I dok su poremećaji koji su otkriveni kod psihopata ozbiljni, na što ukazuje i uvećana učestalost kršenja normi psihopata, teško možemo reći da je psihopate moguće izuzeti od pripisivanja krivične odgovornosti. Prije svega jer ništa u ponašanju psihopata ne upućuje na toliko velike deficite da bi se zadovoljili zakonski kriteriji pozivanja na obranu utemeljenu na neuračunljivosti.

Pojedini autori će se protiviti ovoj tvrdnji, smatrajući da se psihopate treba izuzeti od krivične odgovornosti. Važan argument za tu tvrdnju je iznio Stephen J. Morse u svom članku "Psychopathy and Criminal Responsibility". U glavnom dijelu ovog rada, nastojao sam te argumentacije. Oslanjajući se na argumente koji govore suprotno cilj je bio, ukazati na sumnju u ispravnost Moresovog argumenta da psihopati nisu krivično odgovorni za svoja kriminalna djela. U tom pogledu iznio sam tri prigovora koja ukazuju na probleme u njegovom argument.

Popis literature

- American Law Institute. 1962. Model penal code.
- Blair, J. Mitchell, D. i Blair, K. 2005. *The Psychopath, Emotion and the Brain*, Blackwell Publishing, Oxford, (Prijevod M. Krizmanić, Naklada Slap, 2008.)
- Buss, A. 1966. *Psychopathology*, Wiley, New York
- Cima, M., Tonnaer, F. i Hauser M. D 2010. Psychopaths Know Right from Wrong but Don't Care, *Social Cognitive and Affective Neuroscience*. 5, str. 59–67.
- Cleckley, H. M. 1941/1988. *The Mask of Sanity, An Attempt to Clarify Some Issues About the So Called Psychopathic Personality*, Mosby Medical Librar. Augusta.
- Damasio, A., 1994. *Descartes Error: Emotion, Rationality and the Human Bra*, Putnam, New York
- Glenn, A. L., Raine, A. i Laufer, W. S. 2011. Is it Wrong to Criminalize and Punish Psychopaths? *Emotion Review*, 3, str. 302–304.
- Jurjako, M. i Malatesti, L. 2017. Neuropsychology and the Criminal Responsibility of Psychopaths: Reconsidering the Evidence. *Erkenntnis*, str. 1–23.
- Kiehl, K.A., 2014. *The Psychopath Whisperer: The Science of Those Without Conscience*, Crown Publisher, New York
- Malatesti, L. i McMillan, J. (ur.) 2010. *Defending PCL-R, Responsibility and Psychopathy: Interfacing Law, Psychiatry and Philosophy*, Oxford University Press, Oxford.
- Maibom, H. L., 2008. The Mad, the Bad, and the Psychopath, *Neuroethics*. 1, str. 167-184.
- Maibom, H. L., 2014. Without Fellow Feeling, in Being Amoral. U *Psychopathy and Moral Incapacity*, uredio T. Schramme, The MIT Press, Cambridge, str. 91-115.
- Morse, S. J., 2008. Psychopathy and Criminal Responsibility, *Neuroethics*, 1, str. 205.-212.
- Newman, J. P., 1998. Psychopathic Behaviour: An Information Processing Perspective. U *Psychopathy: Theory, Research and Implications for Society*, uredili D. J. Cooke, A. E. Forth, i R. D. Hare, Kluwer, Dordrecht, str. 81–104.
- Nozick, R. 1993. *The Nature of Rationality.*, Princeton University Press, Princeton,
- Hare, R. D., 2003. *The Psychopathy Checklist Revised (drugo izdanje)*, Multihealth System, Toronto

- Siffred, K. L. i Hierstein, W. 2013. On the Criminal Culpability of Successful and Unsuccessful Psychopaths. *Neuroethics*, 6, , str. 129-140.
- Vitacco, M.J., Erickson, S. K. i Lishner, D. A. 2013. Comment,: Holding Psychopaths Morally and Criminally Culpable, *Emotion Review*, 4, str. 423-425.
- Wooton, B., 1959. *Social Science and Social Pathology*, George Allen and Unwin, London.
- Yannoulidis, S., 2012. *Mental State Defences in Criminal Law*, Farnham, Ashgate.
- Zavaliy, A. G. 2008. Absent, Full and Partial Responsibility of the Psychopath. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, str. 87-103.